

Waarheid Overdracht Herstel

De NMBS en de deportaties tijdens de Tweede Wereldoorlog

Aanbevelingen aan de federale regering

GROEP VAN WIJZEN

Verantwoordelijke Uitgever:

Françoise Tulkens, Voorzitster van de Groep van Wijzen, Belgische Senaat,
Natieplein 1, 1009 Brussel

Correspondentie:

Groep van Wijzen
Belgische Senaat
Natieplein 1
1009 Brussel
info@senate.be

GROEP VAN WIJZEN

Aanbevelingen aan de federale regering

De NMBS en de deportaties tijdens de Tweede Wereldoorlog

De waarheid bekendmaken, de overdracht
waarborgen, vormen van herstel voorstellen

Januari 2025

Inhoudsopgave

EXECUTIVE SUMMARY	5
I. INLEIDING	7
II. DE GROEP VAN WIJZEN	10
1. Mandaat en samenstelling van de Groep van Wijzen	10
2. Methodologie	12
3. Hoorzittingen en geschreven vragen en adviezen	13
III. VASTSTELLINGEN/OPMERKINGEN	16
1. Algemeen	16
2. De drie hoofdthema's van het mandaat	17
2.1 De waarheid kenbaar maken	17
De voorstellen van de NMBS	17
Voorstellen van andere actoren	18
2.2. Zorgen voor overdracht	19
Verspreiding naar de jongeren en naar een ruimer publiek	19
Lessen uit het historisch onderzoek	20
2.3 Voorstellen voor vormen van herstel	23
Nederlandse en Franse precedentes	23
De financiering van herdenkingsinitiatieven	26
Erkenning en collectieve verantwoordelijkheid	27
De excuses van de NMBS	28
De status van de slachtoffers verbeteren	28
IV. AANBEVELINGEN	31
Waarheid	31
Overdracht	32
Herstel	36
Een transversale aanbeveling	37
V. CONCLUSIES	38
LIJST MET ACRONIEMEN	40

Executive summary

Naar aanleiding van de resolutie van de Kamer van volksvertegenwoordigers van 4 april 2019 hebben de Senaat en de heer Georges Gilkinet, vice-eersteminister en minister van Mobiliteit, aan CegeSoma de opdracht gegeven om de rol van de NMBS bij de deportaties van de Joden, Roma, politieke gevangenen en dwangarbeiders tijdens de Tweede Wereldoorlog te onderzoeken. Het eindrapport van dit onderzoek werd op 8 december 2023 aan de Senaat voorgesteld.

Op 24 januari 2024 besliste de federale regering om een Groep van Wijzen op te richten die de opdracht kreeg aanbevelingen te formuleren over het gevolg dat aan de onderzoeksconclusies moest worden gegeven. Onder voorzitterschap van mevrouw Françoise Tulkens werd een Groep van twaalf leden opgericht met een evenwichtige samenstelling op het vlak van gender, taal en profielen, ondersteund door de heer Nico Wouters als hoofdadviseur. De Groep kon rekenen op de logistieke ondersteuning van de Senaat voor de organisatie van de vergaderingen en werkzaamheden. Tussen 27 maart en 25 november 2024 hield de Groep tien plenaire vergaderingen.

Doelstellingen en Methodologie

De Groep heeft zich gebaseerd op de conclusies van het CegeSoma-onderzoek, de hoorzittingen en de schriftelijke adviezen om:

- te debatteren over de historische waarheid, in het bijzonder over de "politiek van het minste kwaad" die door de NMBS werd toegepast;
- onderzoek te voeren naar eerdere maatregelen die de Federale Staat heeft genomen om trauma's te erkennen en om morele en materiële herstelmaatregelen aan de slachtoffers toe te kennen;
- de Nederlandse en Franse precedentes te bestuderen met betrekking tot individuele schadeloosstellingen;
- de initiatieven op het gebied van herinnering, educatie en herdenking in kaart te brengen;
- de betrokken partijen te raadplegen om voorstellen te doen over de historische waarheid, het doorgeven van de herinnering en de erkenning van de slachtoffers.

Aanbevelingen

De aanbevelingen van de Groep zijn opgebouwd rond drie thema's:

1. **Waarheid:** er worden maatregelen voorgesteld om de conclusies van het historisch onderzoek te verspreiden, waarbij de "politiek van het minste kwaad" en de huidige relevantie hiervan worden toegelicht.
2. **Overdracht:** de Groep doet aanbevelingen om de verspreiding en de communicatie naar het grote publiek, in het bijzonder de jongeren, te versterken; wat betreft de belangrijkste lessen die uit het historisch onderzoek kunnen worden getrokken, beveelt de Groep maatregelen aan die bijdragen aan de educatie en de versterking van burgerschap, gericht op zowel de openbare als de private sector.
3. **Herstel:** om ervoor te zorgen dat de slachtoffers en de vele verdwenen slachtoffers erkend worden, moet de NMBS niet alleen spijt betuigen maar officiële excuses aanbieden over de rol die de toenmalige Belgische Spoorwegen hebben gespeeld bij de organisatie van de deportatietreinen; er moet ook worden nagedacht over een verbetering van het statuut van de slachtoffers en over herdenkingsinitiatieven en sociale acties ten voordele van de betrokken groepen.

Een **transversale aanbeveling** richt zich op de noodzakelijke coördinatie en evaluatie van de bestaande initiatieven op het gebied van herdenking en historische erkenning.

De Groep van Wijzen roept de federale regering op om een concreet engagement aan te gaan om deze aanbevelingen uit te voeren, met name door ze op te nemen in de volgende Beleidsverklaring en ze te koppelen aan het bestaande beleid ter bestrijding van antisemitisme en racisme.

Tot slot vormt het verslag ook een belangrijke stap in het proces van erkenning en herstel, en benadrukt het tegelijkertijd de urgentie om actie te ondernemen als antwoord op de hedendaagse uitdagingen. Het maakt duidelijk dat herdenken niet alleen een manier is om naar het verleden te kijken, maar ook een essentieel instrument om een meer waakzame en veerkrachtige samenleving op te bouwen, bestand tegen de bedreigingen van de democratie en de rechtsstaat.

I. Inleiding

Waarom na meer dan 80 jaar terugkomen op de bewogen "oorlogsgeschiedenis van de NMBS", zoals ook de titel luidt van het boek van Nico Wouters¹, waarin hij voor een breed publiek de resultaten weergeeft van een diepgaand historisch onderzoek over het oorlogsverleden van de spoorwegen in ons land? Het antwoord is kort maar krachtig: om het verleden te begrijpen, een licht te werpen op het heden en na te denken over de toekomst.

Dit is de invulling die de Groep van Wijzen (de Groep) heeft gegeven aan de opdracht die zij van de federale regering had gekregen. Die opdracht bestond erin om gevolg te geven aan het verslag van het Studiecentrum Oorlog en Hedendaagse Maatschappij (CegeSoma) van het Rijksarchief dat op 8 december 2023 aan de Senaat is voorgesteld met de titel: *De NMBS en de deportaties. De rol van de spoorwegen in de deportaties van Joden en Roma (raciaal gedeporteerden), politiek vervolgd en verplicht tewerkgesteld tijdens de Tweede Wereldoorlog in België*². Naar aanleiding hiervan kreeg de Groep de vraag om aanbevelingen op te stellen over manieren om het trauma te erkennen en over de beste educatieve aanpak om de historische waarheid te verspreiden³.

Het oorlogsverleden

Nu bijna alle levende getuigen zijn verdwenen, is het essentieel om een collectief bewustzijn te creëren en in stand te houden dat gebaseerd is op de historische feiten. Zoals Paul Ricoeur schreef over de gruweldaden van de vorige eeuw, die het bevattingsvermogen te boven gingen: « De omvang van de misdaad, die door de Staat zelf werd gepleegd tegen een gediscrimineerd deel van de bevolking dat bescherming en veiligheid van diezelfde Staat mocht verwachten, en die werd uitgevoerd door een gevoelloze administratie, zonder noemenswaardige bezwaren van de heersende elite, en zonder significante weerstand vanuit de hele bevolking, is met niets anders te vergelijken. »⁴ (vert.)

In deze context is het kennen en het kenbaar maken van het verleden, met zijn ware toedracht en complexiteit, een essentiële, morele, sociale en politieke vereiste. « *The*

¹ N. Wouters, *Bezet bedrijf. De oorlogsgeschiedenis van de NMBS*, Tielt, Lannoo, 2023, 496 blz.

² Doc. Senaat, nr. 7-503/2.

³ Beslissing van de Kern, 24.01.2024.

⁴ P. Ricoeur, *La mémoire, l'histoire, l'oubli*, Paris, Seuil, 2000, blz. 428.

unforgivable should never be forgotten »⁵. Het staat nu vast dat de NMBS destijds een bepalende rol heeft gespeeld bij de deportaties. Het is echter belangrijk om de feiten te analyseren in hun historische context en binnen het kader van een collectieve verantwoordelijkheid, die dus niet uitsluitend aan één persoon of één bedrijf kan worden toegeschreven⁶. Bovendien wordt niet volledig voldaan aan de plicht van waarheidsvinding en overdracht, als er alleen aandacht is voor de feiten en dit niet gepaard gaat met een dieper bewustzijn van de mechanismen die de uitwassen en hun fatale gevolgen hebben mogelijk gemaakt of versterkt. Tijdens de Tweede Wereldoorlog werd voor de transporten van de NMBS een algemeen beleid toegepast dat in België bekend stond als de "politiek van het minste kwaad" en dat in belangrijke mate op de Galopin-doctrine was gebaseerd. Deze doctrine heeft betrekking op de samenwerking van de Belgische autoriteiten en diensten met de bezetter om de (economische) belangen van het land te verdedigen.

De huidige en toekomstige generaties

De Groep wilde zich met haar werkzaamheden niet beperken tot het oorlogsverleden van de NMBS maar vond het ook belangrijk hieruit lessen te trekken voor het heden en de toekomst. Als we uitgaan van een collectieve historische verantwoordelijkheid, moeten we ook het heden en de toekomst vanuit die verantwoordelijkheid benaderen. Hoe kunnen we als land, regering, bedrijven, besturen of burgers er collectief voor zorgen dat dit verleden zich nooit meer herhaalt? Hoe kunnen we collectief eerbetonen aan de slachtoffers? Hoe kunnen we het kwaad herstellen? Hoe kunnen we zorgen voor de overdracht van wat er is gebeurd aan de huidige en toekomstige generaties? Dit zijn geen theoretische, maar existentiële vragen. Ze zijn cruciaal en ze moeten helder en integer worden benaderd.

2024 is een bijzonder geschikt moment om lessen te trekken uit de geschiedenis. De groei van het extremisme, de tekenen van democratisch verval en de aantasting van de rechtsstaat met de afwijzing van de ander, het racisme en de xenofobie die toenemen, zijn allemaal evoluties die ons zorgen baren omdat we dachten dat ze tot het verleden behoorden. Het groeiende antisemitisme, dat uitgebreid gedocumenteerd is in België en in heel Europa, is hiervan een treffend voorbeeld. De Roma worden nog steeds op

⁵ A. Gescinska, "Trains of thought on trains of death", in *Trains and the Holocaust*, Fr. Crahay and V. Vanden Daelen (eds), Brussels, Kazerne Dossin, 2023, p. 82.

⁶ N. Wouters, op. cit., blz. 384 e.v.

grote schaal gediscrimineerd. Ook intolerantie, haatspraak en desinformatie worden vandaag genormaliseerd.

Tachtig jaar na het einde van de Tweede Wereldoorlog en met het verdwijnen van de rechtstreekse getuigen, wordt het communicatieve geheugen nu definitief omgevormd tot een institutioneel en cultureel geheugen. Als samenleving staan we nu voor de uitdaging om de historische kennis over deze donkere periode te koppelen aan burgerschapseducatie en een levend collectief geheugen.

De werkzaamheden van de Groep van Wijzen

De werkzaamheden werden opgebouwd rond drie thema's: waarheid, overdracht en herstel. De Groep heeft eerst vaststellingen en opmerkingen geformuleerd en kwam daarna met 30 aanbevelingen. Voor de methodologie baseerde ze zich, zoals overeengekomen, op het historisch onderzoek van CegeSoma. Ze organiseerde ook zelf hoorzittingen met talrijke betrokken partijen, onder wie in de eerste plaats de vertegenwoordigers van de slachtoffers, die met hun waardigheid en kracht een diepe indruk achterlieten. De Groep verheugt zich over de vele en kwaliteitsvolle initiatieven van de besturen en verenigingen. Het is uiteraard belangrijk om voort te bouwen op wat al bestaat om een dynamiek op gang te brengen, dit alles te actualiseren en verbanden te creëren. We danken oprecht alle personen en groepen die bereid waren te getuigen tijdens de hoorzittingen om een licht te werpen op hun huidige situatie en activiteiten.

Ten slotte kon de Groep rekenen op de steun van de uitstekende medewerkers van de Senaat, en wil ze elk van hen graag oprecht bedanken.

II. De Groep van Wijzen

1. Mandaat en samenstelling van de Groep van Wijzen

In navolging van de resolutie van de Kamer van volksvertegenwoordigers van 4 april 2019⁷, gaven de Senaat en de vice-eersteminister en minister van Mobiliteit, de heer Georges Gilkinet, het CegeSoma de opdracht om een onderzoek te verrichten naar de rol van de Nationale Maatschappij der Belgische Spoorwegen (NMBS) bij de deportaties van Joden en Roma (raciaal gedeporteerden), politieke gevangenen en dwangarbeiders tijdens de Tweede Wereldoorlog in België. Het eindrapport van dit onderzoek werd op 8 december 2023 in de Senaat gepresenteerd⁸.

De federale regering besloot op 24 januari 2024 een Groep van Wijzen aan te stellen met de opdracht om aanbevelingen te doen aan de federale regering over het gevolg dat moet worden gegeven aan de conclusies van dit onderzoek. Er werd bepaald dat de werkzaamheden tegen november 2024 voltooid moesten zijn.

Hoewel het onderwerp enigszins verwant was, kon er geen sprake zijn van het creëren van structuren zoals de Commissies Buysse I- en II die zich rond de eeuwwisseling richtten op de kwestie van de geroofde Joodse goederen. De Groep zou, op basis van de bestaande "precedenten", in het bijzonder in Nederland en Frankrijk, aanbevelingen voorleggen aan de federale regering over de te verkiezen vormen van erkenning van het leed en ook over de manieren om deze historische waarheid te verspreiden.

Mevrouw Françoise Tulkens werd aangesteld als voorzitter. De samenstelling van de Groep was zo evenwichtig mogelijk, zowel qua taal als gender. Er werd gezorgd voor een diversiteit aan profielen en gevoeligheden, "zodat de leden hun opdracht zo goed mogelijk kunnen uitvoeren, op een waardige manier, wars van extreme emoties, zonder taboes, zonder enige instrumentalisering en met respect voor alle betrokken partijen."⁹

De Groep werd als volgt samengesteld:

- mevrouw Françoise Audag-Dechamps (FR): voormalig directeur-generaal Coördinatie en Juridische zaken (2002-2019) en voormalig voorzitter van het

⁷ Doc. Kamer, nr. 54-3596/006.

⁸ Doc. Senaat, nr. 7-503/2.

⁹ Persbericht, Senaat, 27.03.2024.

directiecomité a.i. van de FOD Kanselarij van de eerste minister (2010-2022). Destijds verantwoordelijk voor de administratieve en juridische ondersteuning van de werkzaamheden van de Commissie Buysse II;

- de heer Hassan Al Hilou (NL): oprichter van de vzw Capital (tegen sociale uitsluiting, vroegtijdig schoolverlaten en jeugdwerkloosheid), ondernemer, consultant;
- de heer Sidney Berneman (NL): ere-raadsheer bij het Hof van Cassatie;
- mevrouw Bénédicte Frankinet (FR): voormalig ambassadeur van België in Israël en bij de VN (New York, USA);
- mevrouw Alicja Gescinska (NL): doctor in de filosofie, schrijfster, columniste¹⁰;
- de heer Guido Gryseels (ondervoorzitter) (NL): voormalig algemeen directeur van het Koninklijk Museum voor Midden-Afrika (KMMA) (2001-2021), lid van de raad van bestuur van Enabel (het Ontwikkelingsagentschap van de Belgische federale regering);
- de heer Sacha Guttmann (FR): student Politieke wetenschappen aan de *Université libre de Bruxelles* (ULB), voormalig (co)voorzitter van de *Union des Étudiants Juifs de Belgique* (UEJB)(2019-2023), voormalig ondervoorzitter van de *Union des étudiants Juifs européens* (2022-2023);
- de heer Philippe Hensmans (FR): socioloog, voormalig directeur van *Amnesty International Belgique francophone* (1995-2023);
- mevrouw Simone Susskind (FR): voormalig voorzitter van het *Centre communautaire laïc juif* (1986-1996), voormalig lid van het Brussels Hoofdstedelijk Parlement (2014-2019), voormalig senator (2017-2019);
- mevrouw Françoise Tulkens (voorzitster) (FR): voormalig rechter en ondervoorzitter in het Europees Hof voor de Rechten van de Mens (1998-2012), emeritus hoogleraar *UCLouvain*, covoorzitter van de Federale Deontologische Commissie (2016 -), ondervoorzitter van het wetenschappelijk comité van het Europees Bureau voor de grondrechten (FRA)(2015-2018);
- de heer Herman Van Rompuy (NL): erevoorzitter van de Europese Raad (2009-2014), voormalig eerste minister van België (2008-2009), voormalig voorzitter van de Kamer van volksvertegenwoordigers (2007-2008);
- mevrouw Kati Verstrepen (NL): advocaat gespecialiseerd in migratierecht, voorzitster Liga voor de Mensenrechten, voormalig bestuurder van de Orde van Vlaamse Balies, voormalig stafhouder van de Balie Antwerpen.

¹⁰ Mevrouw Gescinska verliet de Groep midden mei op eigen verzoek vanwege te hoge werkdruk, zonder dat er een vervanger voor haar werd aangesteld.

De heer Nico Wouters, hoofd van het CegeSoma, werd aangeduid als senior adviseur van de Groep, zonder er formeel lid van te zijn en nam als dusdanig deel aan de bijeenkomsten. Hij is auteur van het eindverslag van het onderzoek dat voorgesteld werd in de Senaat op 8 december 2023: *De NMBS en de deportaties. De rol van de spoorwegen in de deportaties van Joden en Roma (raciaal gedeporteerden), politiek vervolgd en verplicht tewerkgesteld tijdens de Tweede Wereldoorlog in België*¹¹.

De Groep kon rekenen op logistieke steun van de Senaat voor de organisatie en ondersteuning van de vergaderingen, met name op medewerkers van de afdelingen *Wetgevende dienst*¹², *Taaldienst en verslaggeving*, *Algemene Zaken*, *Protocol, onthaal en communicatie* en *Juridische zaken en documentatie*.

De Groep werd geïnstalleerd in de Senaat op 27 maart 2024 en is diezelfde dag met zijn werkzaamheden begonnen.

2. Methodologie

De Groep kwam tussen 27 maart en 25 november 2024 tien keer bijeen voor hybride vergaderingen (van 14 tot 18u), achter gesloten deuren. De bijeenkomsten waren tweetalig. Vragen over de werkzaamheden van de Groep werden doorverwezen naar het kabinet van de federale minister van Mobiliteit.

De Groep nam als uitgangspunt om aanbevelingen te formuleren rond drie hoofdthema's: waarheid, overdracht en herstel¹³.

Om hiertoe te komen werd er een denkoefening uitgevoerd die gebaseerd was op de algemene conclusies van het CegeSoma-onderzoek en de inzichten uit hoorzittingen en schriftelijke adviezen (zie *infra* punt 3).

Dit liet meer in het bijzonder toe om:

- een diepgaand gesprek te voeren over de conclusies van het onderzoek en de historische waarheid ervan, met betrekking tot de toepassing van de "politiek van het minste kwaad" door de NMBS in die periode;

¹¹ Doc. Senaat, nr. 7-503/2.

¹² Jan Grillet en Danny Grisar hebben de Groep gedurende het hele proces onafgebroken ondersteund.

¹³ Persbericht, Senaat, 27.03.2024.

- kennis te nemen van de maatregelen die de federale overheid in het verleden al heeft genomen op het gebied van erkenning van trauma's en morele en materiële herstelmaatregelen. Dit betrof met name de hoofdlijnen van de erkenning van slachtoffers en de statuten toegekend aan raciaal gedeporteerden, ondergedoken kinderen en volwassenen en wezen van raciaal gedeporteerden, politieke gevangenen en rechthebbenden, en de weggevoerden voor de verplichte tewerkstelling, als ook de herstelmaatregelen naar aanleiding van de werkzaamheden van de Commissies Buysse;
- inzicht te krijgen in de vele initiatieven rond herinnering, onderwijs en herdenkingen;
- de verschillende betrokkenen suggesties te laten doen over hoe de conclusies van het onderzoek verder kunnen worden opgevolgd op het vlak van de verspreiding van de historische waarheid, het doorgeven van de herinnering en de erkenning van de slachtoffers;
- zich in bredere zin te richten op de rol van herinnering, overgangsrecht en de manieren waarop herstel kan worden bevorderd;
- kennis te nemen van de standpunten van de SNCF en de Franse regering en zich te informeren over de initiatieven van de Nederlandse Spoorwegen (NS) met betrekking tot de erkenning van hun betrokkenheid bij de deportaties en de materiële en morele herstelmaatregelen die zij hebben genomen.

Tot slot werd dit verslag door de Groep aangenomen op 25 november en afgerond op 28 november 2024. Het werd in zijn geheel goedgekeurd door de leden van de Groep, met uitzondering van de heer Sidney Berneman.

3. Hoorzittingen en geschreven vragen en adviezen

Volgende personen en instellingen werden gehoord:

- de heer Nico Wouters, hoofd van het CegeSoma;
- mevrouw Françoise Audag-Dechamps, lid van de Groep van Wijzen en destijds verantwoordelijk voor de administratieve en juridische ondersteuning van de werkzaamheden van de Commissie Buysse II;
- mevrouw Sophie Dutordoir, CEO van de Nationale Maatschappij der Belgische Spoorwegen (NMBS);
- vertegenwoordigers van de Stichting van het Jodendom van België: de heer Eli Ringer (voorzitter), mevrouw Regina Suchowolsky-Sluszny, de heer Philippe Markiewicz en de heer Julien Klener (leden van de raad van bestuur);

- de heer Michel Jaupart, algemeen directeur a.i., en de heer Jean Cardoen, directeur DPT III Publiekswerking, van het *War Heritage Institute*;
- de heer Edmond Eycken, voorzitter van de Nationale Confederatie van de Politieke Gevangenen 40-45 en Rechthebbenden van België (NCPGR);
- vertegenwoordigers van de Roma-gemeenschap: de heer Ahmed Ahkim, voorzitter van het *Centre de Médiation des Gens du Voyage et des Roms en Wallonie*, de heer Étienne Charpentier, voorzitter van het *Comité national des Gens du Voyage* en de heer Modeste Eli Modest, voorzitter van de *Mission évangélique tsigane*, vergezeld door de heer Jules Modest;
- de heer Frédéric Crahay, directeur van de Stichting Auschwitz / VZW Auschwitz in Gedachtenis;
- de heer Tomas Baum, directeur van Kazerne Dossin;
- de heer Bruno Benvindo, *head of exhibitions* van het Joods Museum van België;
- mevrouw Anne-Sophie Van Vyve, coördinator Publiek en Educatie bij Kazerne Dossin, voor het Bijzonder Comité voor Herinneringseducatie (BCH);
- mevrouw Valérie Rosoux, *directrice de recherches FNRS* aan de *École des Sciences politiques et sociales* van de *UCLouvain*;
- de heer Mathias Emmerich, voorzitter van *OMNES éducation*, voormalig raadgever bij *la Cour des Comptes* (Frankrijk) en verschillende directeursfuncties bij de *SNCF* en *SNCF Mobilités*;
- de heer Hubert Roland, bijzonder hoogleraar aan de *UCLouvain* en onderzoeksleider bij de *FNRS*, lid van de *Conseil de Transmission de la Mémoire (CTM)* en mevrouw Alice Van Dalen, projectmanager bij de *Direction Citoyenneté, Mémoire et Démocratie (CiMéDé)*¹⁴ van de *Fédération Wallonie-Bruxelles*. Zij dienden eveneens een schriftelijk advies in van deze twee instanties.

De heer Philippe Hensmans organiseerde buiten een vergadering van de Groep om een apart interview met de heer Benjamin Blaise, directeur van *Les Territoires de la Mémoire*¹⁵.

Naast extra geschreven vragen aan sommige sprekers van de hoorzittingen, werd er nog bijkomend schriftelijk advies of informatie gevraagd aan:

¹⁴ Voorheen « *Démocratie ou Barbarie* ».

¹⁵ Een instelling die door de Franse Gemeenschap wordt erkend als een Bronnencentrum voor de overdracht van de herinnering in het kader van het decreet van 13 maart 2009 betreffende de overdracht van de herinnering aan misdaden van genocide, misdaden tegen de menselijkheid, oorlogsmisdaden en verzetsdaden of bewegingen die verzet boden tegen de regimes die deze misdaden hebben veroorzaakt.

- mevrouw Hinke Piersma, hoofd afdeling Onderzoek/adjunct-directeur bij het (Nederlands) Instituut voor Oorlogs-, Holocaust- en Genocidestudies (NIOD). Dit instituut stond in voor het vooronderzoek op basis van de aanbevelingen van de Commissie Individuele Tegemoetkoming Slachtoffers WO II Transporten NS (2019) en leidt momenteel het vervolgonderzoek op basis van de aanbevelingen uit het hiervoor vermelde vooronderzoek;
- de Cel burgerslachtoffers van oorlog en terrorisme van de Federale Pensioendienst;
- de Interministeriële Commissie voor Humanitair Recht (ICHR);
- de heer Jens Giesdorf, *Pädagogischer Sonderbeauftragter für Schulmediotheken und Medienpädagogik* bij het *Ministerium der Deutschsprachigen Gemeinschaft*.

Aanvullend nam de Groep kennis van:

- het advies van de Commissie Individuele Tegemoetkoming Slachtoffers WO II Transporten NS, 26.06.2019 (Nederland)¹⁶;
- het eindrapport van het vooronderzoek uitgevoerd door het Instituut voor Oorlogs-, Holocaust- en Genocidestudies (NIOD): Beladen transport, Nederlandse Spoorwegen tijdens de Tweede Wereldoorlog, 1.02.2022 (Nederland)¹⁷;
- de *loi n° 2015-892 du 23 juillet 2015 autorisant l'approbation de l'accord entre le Gouvernement de la République française et le Gouvernement des États-Unis d'Amérique sur l'indemnisation de certaines victimes de la Shoah déportées depuis la France, non couvertes par des programmes français et l'exposé des motifs* (Frankrijk)¹⁸.

¹⁶ <https://www.ns.nl/over-ns/dossier/ns-tweede-wereldoorlog/individuele-tegemoetkoming.html>, geraadpleegd op 12.11.2024.

¹⁷ https://d3mb4k8bvt6xe4.cloudfront.net/2022-12/Eindrapportage_NS_PDF_Dec2022.pdf, geraadpleegd op 12.11.2024.

¹⁸ <https://www.legifrance.gouv.fr/dossierlegislatif/JORFDOLE000030778781/>, geraadpleegd op 12.11.2024.

III. Vaststellingen/opmerkingen

1. Algemeen

De Groep wil vooreerst benadrukken dat de uiteenzettingen en interventies tijdens de hoorzittingen blijf hebben gegeven van een grote rijkdom, diversiteit en openheid. Vooral de bijdragen van de vertegenwoordigers van de Stichting van het Jodendom van België, de Roma-gemeenschap en de Nationale Confederatie van Politieke Gevangenen 40-45 en Rechthebbenden van België (NCPGR) waren bijzonder sterk en indrukwekkend. Er bestaat geen vereniging meer die de verplicht tewerkgestelden vertegenwoordigt sinds de laatste overlevenden zijn gestorven. Daarnaast toont een historische studie van CegeSoma van 1 maart 2024 aan dat uit België en Noord-Frankrijk geen mensen gedeporteerd zijn vanwege hun seksuele geaardheid¹⁹.

Uit de getuigenissen is gebleken hoe essentieel het is om de slachtoffers te erkennen. De tragedies van de oorlog hebben diepe wonden geslagen en een blijvende impact gehad die niet vergeten of uitgewist kan worden. Onze maatschappij heeft de verantwoordelijkheid om eerlijk, integer en waardig met het verleden om te gaan. Ze heeft daarom een collectieve morele verplichting om te blijven werken aan de zoektocht naar de waarheid, de overdracht van kennis en het herstel, teneinde de democratische waarden te behouden en toekomstige generaties voor te lichten. De Groep heeft geprobeerd om zoveel mogelijk rekening te houden met de bekommernissen van de sprekers en heeft ervoor gekozen om concrete en haalbare aanbevelingen te formuleren.

Uit de hoorzittingen is ook gebleken dat er in België een groot aantal voorzieningen bestaan, dat er verschillende projecten werden of worden uitgevoerd en dat er meerdere initiatieven worden ontwikkeld, soms geïsoleerd, soms parallel en vaak in verspreide orde. Met respect voor de specifieke kenmerken van elk van deze initiatieven, lijkt een betere coördinatie of zelfs samenwerking tussen de verschillende actoren noodzakelijk, wat niet mag worden belemmerd door de bevoegdheidsverdeling in het land. Bovendien is het evalueren van de impact van de

¹⁹

https://www.cegesoma.be/sites/www.cegesoma.be/files/202402_Rap_LGBTQIA%2B_vdef_9.pdf, geraadpleegd op 27.11.2024.

ondernomen acties, wat (voorlopig) te weinig gebeurt, essentieel voor de doeltreffendheid van deze acties.

2. De drie hoofdthema's van het mandaat

2.1 De waarheid kenbaar maken

Met betrekking tot de eerste hoofdlijn, waarheid en herinnering, werden tijdens de hoorzittingen voorstellen gedaan om de besluiten van het onderzoek van CegeSoma bekend te maken, wat de samenwerking tussen de bevoegde verantwoordelijken ten goede zou kunnen komen.

De voorstellen van de NMBS

De Groep stelt vast dat de NMBS binnen de grenzen van haar bevoegdheden wil instaan voor het volledig en transparant kenbaar maken van de historische waarheid om hieruit alle lessen te trekken voor de toekomst en een kritische maatschappij en kritische jongeren te vormen. Zij stelt verschillende concrete acties voor, die uiteraard nog verdiept en verduidelijkt kunnen worden, zoals:

- in 2025, aan de vooravond van het honderdjarig bestaan van de NMBS, een tijdelijke tentoonstelling van hoge kwaliteit organiseren in *Train World* rond de deportaties en de rol van de NMBS, die gedigitaliseerd zou kunnen worden om een permanent virtueel bezoek mogelijk te maken op een specifieke website; bij deze gelegenheid lezingen organiseren over thema's en historische getuigenissen die opgenomen en permanent beschikbaar gemaakt zouden worden via deze website; op basis van deze tentoonstelling de inhoud van de vaste collecties van het museum verrijken en actualiseren;
- online beschikbare educatieve "pakketten" ontwikkelen voor een jong doelpubliek; dit educatieve aanbod eventueel ontwikkelen in samenwerking met Kazerne Dossin en/of *Territoires de la Mémoire* en aan de onderwijswereld bekendmaken via de geëigende kanalen om zoveel mogelijk scholen en leerkrachten te bereiken;

- studies en wetenschappelijk onderzoek hierover blijven steunen en een specifieke website creëren, naar het voorbeeld van de SNCF²⁰, met alle bronnen (historisch onderzoek, afbeeldingen, video's, enz.) over dit onderwerp;
- daarnaast educatieve workshops met gespecialiseerde animatoren organiseren voor een jong doelpubliek; ook deze workshops kunnen worden georganiseerd in samenwerking met gespecialiseerde organisaties en aangeboden in *Train World* voor scholen die een bezoek aan het museum willen combineren met een workshop.

Voorstellen van andere actoren

Ook actoren die werkzaam zijn in de domeinen van herinnering en onderwijs, historisch onderzoek, bewaring van archieven en documenten uit de Tweede Wereldoorlog hebben voorstellen geformuleerd. Voorstellen als deze kunnen zowel op het federale niveau als op dat van de Gemeenschappen ten uitvoer worden gebracht:

- CegeSoma: de besluiten van het historisch onderzoek bekendmaken op haar website *Belgium WWII*²¹;
- het *War Heritage Institute* (WHI): een rondreizende tentoonstelling organiseren of panelen in de stations aanbrengen;
- de Stichting Auschwitz: een speciale uitgave samenstellen van een driemaandelijks educatief tijdschrift dat gratis naar alle scholen in België wordt gestuurd en een versie ervan in het Duits maken;
- Kazerne Dossin: haar vaste tentoonstelling actualiseren;
- De *Conseil de Transmission de la Mémoire* (CTM), de *Coordination pédagogique de la Direction Citoyenneté, Mémoire, Démocratie* (CiMéDé) en het Bijzonder Comité voor Herinneringseducatie (BCH): een pedagogisch dossier samenstellen, een virtueel aanbod hierover ontwikkelen en een pedagogische dag organiseren.

²⁰ <https://www.groupe-sncf.com/fr/groupe/patrimoine-archives/sardo> en <https://www.archives.sncf.com/transparence-1939-1945/>, geraadpleegd op 12.11.2024.

²¹ <https://www.belgiumwwii.be/>, geraadpleegd op 12.11.2024.

2.2. Zorgen voor overdracht

Wat ten slotte de overdracht betreft « die van elk van ons een schakel maakt in een onzichtbare ketting die verleden, heden en toekomst met elkaar verbindt »²² (vert.), benadrukt de Groep twee aspecten die uit de hoorzittingen en het historisch onderzoek naar voren zijn gekomen. Het eerste betreft de verspreiding en communicatie naar het brede publiek en het tweede de lessen die men uit het historisch onderzoek kan trekken.

Verspreiding naar de jongeren en naar een ruimer publiek

Veel sprekers vestigden de aandacht op het feit dat het herdenkingswerk in bepaalde scholen en onderwijsinstellingen momenteel vaak genegeerd of zelfs opgegeven wordt om conflictueuze debatten te vermijden. Ze wezen ook op het gebrek aan opleiding van leerkrachten. Volgens sommige sprekers durven leerkrachten gewoon geen getuigenissen over de Shoah meer te organiseren of zelfs maar te praten over deze donkere periode in de geschiedenis van België. Verantwoordelijken van herinneringsplaatsen hebben, weliswaar nog geïsoleerde, incidenten vastgesteld, maar ook dat scholen soms afzien van een bezoek uit angst voor de reacties van de leerlingen. Deze situatie is heel ernstig en onaanvaardbaar. Er moet resoluut tegen worden opgetreden.

De meerderheid van de gehoorde deskundigen is echter van mening dat het verplicht opnemen van deze leerstof in de onderwijsprogramma's de problemen niet noodzakelijk oplost. Ze geven de voorkeur aan een aanpak die gebaseerd is op dialoog, openheid en wederzijds respect, een aanpak die moet kunnen steunen op een robuust pedagogisch kader.

Ten slotte wil de Groep, gelet op de autonomie van de gemeenschappen bij de bepaling van de schoolprogramma's, de nadruk leggen op het aanreiken van geactualiseerde, kwaliteitsvolle pedagogische instrumenten aan leerkrachten en op de door alle actoren erkende noodzaak om meer hedendaagse middelen te ontwikkelen die een jonger, maar ook breder publiek aanspreken.

²² G. Grandjean, *La transmission de la mémoire de la Shoah*, Studiedag « Démocratie ou Barbarie », Brussel, 25 januari 2024, blz. 3:
<https://orbi.uliege.be/bitstream/2268/324327/1/20241118%20La%20transmission%20de%20la%20m%C3%A9moire%20de%20la%20Shoah.pdf>, geraadpleegd op 27.12.2024.

Lessen uit het historisch onderzoek

Deze lessen hebben vooral betrekking op bestuursregels en de vorming van overheidspersoneel in ruime zin en personeel uit de privésector.

Bestuursregels

De Groep van Wijzen meent dat twee elementen uit de conclusie van het historisch onderzoek in het bijzonder van belang zijn voor een hedendaagse pedagogische werking.

Het eerste element is het belang van democratische weerbaarheid van instellingen, grote administraties, bedrijven eventueel, voor onze hedendaagse 21^e-eeuwse democratie en onze rechtsstaat. Het historisch onderzoek toont aan hoe grote bureaucratieën en instellingen die werken onder een politieke voogdij en werken vanuit doelstellingen van resultaatgerichtheid en eigen wetmatigheden van efficiëntie, heel kwetsbaar kunnen zijn onder een ideologische dictatuur.

Het tweede element betreft de manier waarop de politiek van het minste kwaad tijdens WO II is doorgevoerd in België. Als WO II beschouwd kan worden als één grote test voor de vooroorlogse democratische Belgische bestuurscultuur, dan komt er toch een probleem naar boven met de Belgische bestuurscultuur op dat moment. Het bleek dat wanneer de politieke voogdij plots wegviel, de Belgische topambtenaren (de secretarissen-generaal), magistraten en andere gezagsdragers grote moeite hadden om autonoom ambtelijke en politieke leiding te geven en de waarden van het vooroorlogse democratische bestel te verdedigen.

Uit de hoorzittingen bleek dat de NMBS nu in een heel andere context werkt, dat de bedrijfscultuur geëvolueerd is met regels die zorgen voor transparantie van de besluitvorming, toezicht op beslissingen door de overheid, interne controle, bemiddeling, rechtvaardigheid, integriteit en respect voor diversiteit. De Groep neemt hier nota van en benadrukt de onontbeerlijke vorming van kaderleden en personeel.

Vorming

In termen van maatschappelijke vorming voor mensen die vandaag binnen administraties of instellingen werken, is de Groep van oordeel dat het geval van de NMBS zich perfect leent als een *case* om in een maatschappelijke vorming voor ambtenaren, politiemensen, magistraten, militairen en beleidsmakers te wijzen op de dilemma's in een context van dictatoriale druk. Wat de directie van de NMBS meemaakte tijdens de oorlog, presenteert ook vandaag nog zeer herkenbare keuzes en dilemma's voor mensen in gezagsposities. Kazerne Dossin biedt dit soort vormingen al sinds 2000 aan voor politiemensen, inclusief dilemma-trainingen, en werkt samen met de FOD Justitie voor de opleiding van cipiers.

Het rapport van CegeSoma benadrukt één van de lessen die uit de conclusies van het historisch onderzoek worden getrokken: « de universele morele dilemma's die de (...) politiek van het minste kwaad (...) opwerpt » en « het belang van sterke individuele persoonlijkheden (...). Tijdens democratische crisismomenten is het essentieel om mensen in machtsposities te hebben met een moreel kompas, mensen die afstand kunnen nemen van het systeem waarvan zij zelf de grootste vertegenwoordiger zijn. »²³

Die opmerking sluit aan op een meer algemene vaststelling. Tijdens de Tweede Wereldoorlog werd duidelijk hoe weinig de besluitvormers, en meer bepaald de juristen, « in staat waren om zich te distantiëren van normen die alle kenmerken hadden van een respectabel positief recht. » Misschien omdat zij « een cultuur hadden die gericht was op onderwerping, maar misschien ook omdat de leerstellingen van toen hen niet de intellectuele middelen aanreikten om weerstand te bieden. »²⁴ (vert.)

Vandaag wordt het positief recht toegepast vanuit internationale regels/normen die de bescherming en ontwikkeling van fundamentele rechten waarborgen, met op de eerste plaats de Universele Verklaring van de rechten van de mens van 10 december 1948 en het Europees Verdrag van de rechten van de mens van 4 november 1950. In België waarborgt het wettelijk en reglementair kader op alle niveaus – internationaal, Europees, federaal, gemeenschappelijk en gewestelijk – de eerbiediging van de

²³ Doc. Senaat, nr. 7-503/2, blz. 131-133.

²⁴ P. Martens, *Théories du droit et pensée juridique contemporaine*, Brussel, Larquier, 2002, blz. 22.

mensenrechten en de bestrijding van alle vormen van discriminatie en de beteugeling van door racisme of xenofobie ingegeven daden. De sprekers stipten tijdens de hoorzittingen een cruciale vraag aan die ooit aan de orde kan zijn: wanneer en hoe kan men zich verzetten tegen een beslissing of een bevel van de overheid waardoor de fundamentele rechten worden geschonden? Gehoorzaamheid en verzet zijn waarden die wederzijdse toegevingen vergen in een democratische samenleving.

De hoorzittingen wezen ook op de volgende elementen. De regels inzake integriteit werden onlangs versterkt door een bescherming van de melders van integriteitsschendingen bij de wet van 8 december 2022 betreffende de meldingskanalen en de bescherming van de melders van integriteitsschendingen in de federale overheidsinstanties en bij de geïntegreerde politie.

Alle verplichtingen inzake integriteit worden opgenomen in specifieke deontologische kaders voor de verschillende korpsen, en er bestaan diensten/organen die dienen toe te zien op de naleving van die regels. Wat de federale overheidsdiensten betreft, dienen de leidinggevende ambtenaren het deontologisch kader bekend te maken en de regels te verankeren in de werking van de organisatie. Vanuit dezelfde optiek moeten de federale ministers die verantwoordelijk zijn voor de verschillende korpsen, erop toezien dat het aanbod aan opleidingen afdoende is en dat casestudy's over morele dilemma's worden geïntegreerd in bestaande of nieuwe opleidingen met betrekking tot het deontologisch kader.

Wat het internationaal humanitair recht betreft, zijn op het niveau van de federale overheidsdiensten door de Interministeriële Commissie voor humanitair recht (IHR) initiatieven genomen rond de benoeming en vorming van het gekwalificeerd personeel om de Verdragen van Genève en Aanvullende Protocollen gemakkelijker te kunnen toepassen (art. 6 van het Aanvullend Protocol van 8 juni 1977 met betrekking tot de bescherming van slachtoffers van internationaal gewapende conflicten).

Tot slot is de Groep op de hoogte gebracht van een aantal belangrijke recente initiatieven die meer specifiek betrekking hebben op situaties die onder het strafrecht vallen en die strikt genomen niet gericht zijn op de vorming van personeel, maar van het grote publiek. Zo hebben *Les Territoires de la Mémoire* een protocol getekend met het parket van Luik dat in een alternatieve straf voorziet voor daders die haatspraak of discriminerende uitlatingen verspreiden. Zij moeten een geleid bezoek brengen aan de

permanente tentoonstelling « *Plus jamais ça ! Parcours dans les camps nazis pour résister aujourd'hui* », gevolgd door een gesprek met een pedagogisch adviseur²⁵.

Kazerne Dossin van haar kant gaat een internationale dialoog aan met procureurs in samenwerking met het Instituut voor Gerechtelijke Opleiding. Dit omvat seminars over de rol van procureurs in een context van geweld.

2.3 Voorstellen voor vormen van herstel

Ten slotte kan het onderdeel herstel verschillende vormen aannemen zoals morele of materiële schadeloosstelling van de slachtoffers, acties inzake herdenking of herinnering, sociale en politieke maatregelen voor groepen die de gevolgen van een «historisch vooroordeel» ondergaan. In zekere zin kunnen het historisch onderzoek dat de regering aan CegeSoma vroeg en het eindverslag dat in de Senaat werd voorgesteld in december 2023, beschouwd worden als een onderdeel van een hersteltraject, net zoals het werk van Nico Wouters van 2024 dat bestemd was voor een ruim publiek: "Bezetting. De deportaties en een spoorwegmaatschappij tussen collaboratie en verzet"²⁶.

« Geweld en onheil laten sporen van het verleden achter in het heden en moeten worden aangepakt om niet op de toekomst te wegen. »²⁷ (vert.) Eerdere voorbeelden van overgangsjustitie kunnen een bron van inspiratie vormen om opnieuw samen te kunnen leven na zeer zwaar massaal geweld, om slachtoffers in staat te stellen de onvermijdelijke generationele trauma's te verzachten en te bezweren en om het gevaar van herhaling tegen te gaan.

Nederlandse en Franse precedentes

Sommige sprekers hebben verzocht om de kwestie van de bijkomende schadeloosstellingen te overwegen die gekoppeld zijn aan het bedrag dat de Duitse overheid betaalde aan de NMBS. Die bedragen werden naar voren gebracht door het

²⁵ <https://territoires-memoire.be/actualites/un-protocole-de-collaboration-entre-le-parquet-de-liege-et-les-territoires-de-la-memoire/>, geraadpleegd op 12.11.2024.

²⁶ Doc. Senaat, nr.° 7-503/2, blz. 121.; N. Wouters, op. cit.

²⁷ M. Bessone, « La justice face au traumatisme intergénérationnel », in École nationale de la magistrature, *Philosophie de la justice*, Parijs, 6 februari 2024, blz. 8 (ongepubliceerd). Zie ook M. Bessone, *Faire justice de l'irréparable. Esclavage colonial et responsabilités contemporaines*, Parijs, Vrin, 2019.

historisch onderzoek²⁸. Zoals gevraagd, heeft de Groep de Nederlandse en Franse precedents onderzocht.

In Nederland hebben de NS, onder druk van een hangende rechtszaak, beslist om tot schadeloosstelling over te gaan, ook al was er nog geen door de regering besteld onderzoek uitgevoerd. In de praktijk heeft de NS een mandaat gegeven aan de Commissie Individuele Tegemoetkoming Slachtoffers WO II Transporten NS om voorstellen voor individuele schadeloosstellingen te doen. De Commissie heeft een benchmark van schadeloosstellingen opgesteld die aan oorlogsslachtoffers of slachtoffers van gewelddaden zijn toegekend, zonder ze in verband te brengen met de betalingen die de NS heeft ontvangen. In voornoemd advies stelt ze vast dat er moeilijk een bedrag kan worden bepaald omdat elke regeling verband houdt met een unieke situatie die een vergelijking in de weg staat. Ze benadrukt dat ze, om de bedragen te bepalen, rekening heeft gehouden met het feit dat de NS weliswaar een essentiële schakel is geweest in het transport naar de concentratie- en uitroeiingskampen, maar dat ze niet verantwoordelijk kan worden gehouden voor het bestaan van die kampen en voor de misdaden die daar zijn gepleegd.

“Waar het gaat om de hoogte van een tegemoetkoming, heeft de Commissie al opgemerkt dat het vaststellen van bedragen een buitengewoon lastige opgave is. Uit de benchmark blijkt dat er geen identieke gevallen zijn. Elke regeling en tegemoetkoming die daarin is opgenomen beschrijft een unieke situatie waardoor onderlinge vergelijkingen uitermate moeilijk te maken zijn, ook omdat verschillende tegemoetkomingen/uitkeringen soms decennia geleden zijn verstrekt. De Letsellijst van het Schadefonds Gewelddadige Misdrijven biedt wel aanknopingspunten voor bedragen aan immateriële schadevergoeding die thans worden vergoed aan nabestaanden van slachtoffer van een gewelddadige misdaad. Voorts biedt het Besluit Vergoeding Affectieschade bandbreedtes voor vergoeding van immateriële schade aan nabestaanden bij overlijden door een gewelddadige misdaad. De Commissie merkt hierbij wel op dat bij de overwegingen over de hoogte van het bedrag is betrokken dat NS weliswaar een essentiële schakel vormde voor het transport naar de concentratie- en vernietigingskampen, maar niet verantwoordelijk kan worden gehouden voor het bestaan van deze kampen en de misdaden die daar werden gepleegd.”²⁹

De Groep heeft ook kennisgenomen van het eindrapport van het vooronderzoek uitgevoerd door het Instituut voor Oorlogs-, Holocaust- en Genocidestudies (NIOD), dat voortvloeit uit de aanbevelingen van de Commissie Individuele Tegemoetkoming Slachtoffers WO II Transporten NS. Dit rapport legt een verschil bloot tussen de situatie van de NS en die van de Belgische en Franse spoorwegen. De NS viel zowel onder de *BBV (Deutsche Reichsbahn)* als het *Referat Eisenbahn* en stond dus niet, zoals in België

²⁸ Doc. Senaat, n° 7-503/2, 4.5. Financiële afhandeling, blz. 73 tot 90.

²⁹ Advies van de Commissie Individuele Tegemoetkoming Slachtoffers WO II Transporten NS, 26.06.2019, blz. 9 (4.2).

en bezet Frankrijk, onder toezicht van de *Wehrmachtverkehrsdirektion* (WVD), die rechtstreeks verbonden was met de *Wehrmacht*.

"In tegenstelling tot de NS in Nederland, dat zowel onder het gezag stond van de BBV (Deutsche Reichsbahn) als het Referat Eisenbahn, werden de spoorwegen in zowel België als Frankrijk bijvoorbeeld onder de supervisie van het Wehrmachtverkehrsdirektion (WVD) geplaatst. Deze instantie was direct gelieerd aan de Wehrmacht. Een eerste verkenning van het materiaal laat zien dat, mede door de andere structuur waarin de Nationale Maatschappij der Belgische Spoorwegen (SNCB) in België en de Société Nationale des Chemins de Fer Français (SNCF) in Frankrijk opereerden, de samenwerking met de toezichthoudende Duitse instanties in deze landen anders verliep dan in Nederland. Dit zou te maken kunnen hebben met de aard van het bezettingsbestuur. In tegenstelling tot België en Frankrijk, werd in Nederland in mei 1940 een burgerlijk bestuur geïntroduceerd. De gevolgen van dit verschil waren voor het karakter van de Duitse bezetting in Nederland, België in Frankrijk verstrekkend; de invloed van dit verschil op de controle over de Nederlandse Spoorwegen, en de uitvoer van beleid, dient verder onderzocht te worden."³⁰

Er moet nog nader onderzoek worden gedaan naar de impact van dit verschil op de controle over de NS en de verantwoordelijkheid. Op basis van onze huidige kennis, lijkt het erop dat de Duitse grip op de NMBS groter was dan de grip van het Duitse bezettingsbestuur op de NS in Nederland³¹. In tegenstelling tot de NMBS, sluit de NS in 1940 ook een formele overeenkomst met de Duitse bezetter. Dit element kan ons misschien helpen te begrijpen dat de beslissing tot schadeloosstelling rechtstreeks door de NS werd genomen in het licht van de lopende rechtszaak.

Wat Frankrijk betreft, heeft de Groep vastgesteld dat de Franse Staat een storting heeft verricht in een vergoedingsfonds (60 miljoen dollar), dat wordt beheerd door de Verenigde Staten. Dit fonds was bedoeld om holocaustslachtoffers te vergoeden die uit Frankrijk zijn gedeporteerd en die geen aanspraak konden maken op herstel op grond van het Franse recht of op grond van de wederkerigheidsovereenkomsten die Frankrijk met vier landen heeft gesloten (Polen, het voormalige Tsjecho-Slowakije, het Verenigd Koninkrijk en België).

Volgens de bepalingen van de overeenkomst tussen Frankrijk en de Verenigde Staten, die bij wet nr. 2015-892 van 23 juli 2015 is aangenomen, heeft de Franse Staat de verantwoordelijkheid op zich genomen voor de schadeloosstelling van slachtoffers van de deportaties als gevolg van de antisemitische vervolging door de Duitse bezettingsautoriteiten of de feitelijke autoriteiten die bekendstaan als de 'Regering van

³⁰ Eindrapport van het vooronderzoek uitgevoerd door het Instituut voor Oorlogs-, Holocaust- en Genocidestudies (NIOD): *Beladen transport, Nederlandse Spoorwegen tijdens de Tweede Wereldoorlog*, 1.02.2022, blz. 14.

³¹ D. Barnwouw, D. Mulder et G. Veenendaal, *De Nederlandse spoorwegen in oorlogstijd 1939-1945. Rijden voor Vaderland en vijand*, Amsterdam, Wbooks, 2019, blz. 44.

de Franse Staat', met name wat betreft de overbrenging van deze slachtoffers naar kampen buiten het Franse grondgebied³². De Franse Staat neemt dus de verantwoordelijkheid op zich voor het optreden van de toenmalige autoriteiten, overheidsdiensten en ondernemingen, waarbij de SNCF als een belangrijke schakel wordt beschouwd. Noch de SNCF, noch de Franse Staat hebben bijkomende schadeloosstellingen betaald aan slachtoffers die al vergoed waren.

Hoewel met deze overeenkomst een einde kwam aan de gerechtelijke procedures die in de Verenigde Staten tegen de SNCF liepen, was de SNCF geen partij bij deze overeenkomst, heeft ze niet deelgenomen aan de schadeloosstelling en is er dus geen verband gelegd met de bedragen die aan de SNCF zijn betaald voor de transporten. In 2010 heeft de SNCF echter wel haar verdriet en spijt betuigd over haar betrokkenheid bij de deportaties.

De financiering van herdenkingsinitiatieven

De Groep stelt vast dat er noch in Nederland, noch in Frankrijk sprake is geweest van bijkomende schadeloosstellingen die gekoppeld zijn aan de bedragen die de spoorwegen hebben ontvangen. Rekening houdend met deze precedentes en met de reeds genomen herstelmaatregelen door ons land geeft de Groep de voorkeur aan de financiering van herdenkingsacties door de NMBS, meer bepaald de bovengenoemde acties en de acties die in de aanbevelingen zijn opgenomen³³, of andere die relevant zouden kunnen zijn.

Dit neemt niet weg dat er in België aan de hand van de gegevens van het historisch onderzoek een moreel oordeel kan worden geveld over de rol die de NMBS heeft gespeeld. De spoorwegmaatschappij stemde niet alleen in met het organiseren van de deportatietreinen, maar de directie verzuumde ook te protesteren toen de gelegenheid zich voordeed, zoals in de zomer van 1942. Bovendien werd de onderneming betaald voor de deportatietreinen met Joden, Roma, verplicht tewerkgestelden en zeer waarschijnlijk ook mensen die om politieke redenen werden vervolgd. De NMBS draagt dan ook een zware morele verantwoordelijkheid. Deze verantwoordelijkheid kan echter

³² *Exposé des motifs* artikel 1, al. 2, van de wet n° 2015-892 du 23 juillet 2015 autorisant l'approbation de l'accord entre le Gouvernement de la République française et le Gouvernement des Etats-Unis d'Amérique sur l'indemnisation de certaines victimes de la Shoah déportées depuis la France, non couvertes par des programmes français.

³³ Zie *supra* blz. 13,14, 24 en *infra* aanbevelingen 27, 28, 29.

niet uitsluitend bij de NMBS worden gelegd. Gedurende de hele bezetting heeft de directie haar houding afgestemd op de nationale politiek van het minste kwaad. Dit wil zeggen dat het samenwerkingsbeleid van de NMBS impliciet en soms expliciet werd gesteund door vertegenwoordigers van de grootindustrie, de secretarissen-generaal, de juridische adviseurs van de onderneming en de aanwezige leden van de raad van bestuur. Het historisch onderzoek heeft het over een ruimere collectieve historische verantwoordelijkheid.

Erkenning en collectieve verantwoordelijkheid

Een verzoek om herstel drukt een verzoek om erkenning uit. "Erkennen dat iemand slachtoffer is van een trauma komt neer op het toekennen van waarde aan een leven in lijden en dat ook publiekelijk zeggen: het verleent de morele kwalificatie van legitiem slachtoffer, het erkent de gegrondheid van de klachten en van de oorzaken"³⁴ (vert.) In België merkt de Groep op dat de conclusies van het historisch onderzoek duidelijk zijn over een "collectief en compleet stilzwijgen" en een verantwoordelijkheid die wordt toegeschreven aan de hoogste overheidsinstanties en niet alleen aan één enkele onderneming.

*"Zeker wat betreft de deportatietreinen was de stilte collectief en totaal. In die zin kan de eindverantwoordelijkheid niet beperkt worden tot één man of zelfs één bedrijf. Het gebrek aan een duidelijk protest tegen het uitvoeren van opdrachten voor de deportatietreinen is een collectieve verantwoordelijkheid van de hoogste Belgische industriële en publieke gezagdragers in oorlogstijd."*³⁵

België heeft deze collectieve verantwoordelijkheid voor de rol van de Belgische autoriteiten tijdens de Tweede Wereldoorlog erkend. De Staat heeft zijn verontschuldigungen aangeboden aan de Joodse Gemeenschap, bij monde van voormalig premier Guy Verhofstadt, tijdens een toespraak in Mechelen in 2002 en vervolgens in Yad Vashem in Jeruzalem in 2005, ten overstaan van de hele internationale gemeenschap. "Want alleen door de verantwoordelijkheid van de toenmalige overheden te erkennen, kunnen we bouwen aan een toekomst waar dit nooit meer voorvalt", benadrukte hij eveneens in een toespraak op 8 mei 2007³⁶, waarin hij opriep om jongeren te onderwijzen over "de ellende van de Shoah, de verantwoordelijkheid van zovelen, maar ook de moed van de Rechtvaardigen". In 2012 sloot voormalig premier Elio Di Rupo zich aan bij zijn voorganger door zich te

³⁴ M. Bessone, « La justice face au traumatisme intergénérationnel », op. cit.

³⁵ Doc. Senaat, nr. 7-503/2, blz. 130.

³⁶ Toespraak ter gelegenheid van de inhuldiging van twee gedenkplaten op de Kunstberg als eerbetoon aan de Rechtvaardigen van België.

verontschuldigen voor de verantwoordelijkheden van België bij de deportatie van de Joden tijdens de Tweede Wereldoorlog, net als andere politieke gezagsdragers, zoals de burgemeester van Antwerpen in 2007 en de burgemeester van Brussel in 2012.

De excuses van de NMBS

De Groep merkt op dat de NMBS in 2012 erkend heeft dat de spoorwegen tijdens de bezetting een rol hebben gespeeld in de deportaties. De toenmalige CEO van NMBS Holding, de heer Jannie Haek, heeft dit openlijk verklaard in Kazerne Dossin: « We moeten durven toegeven dat de Belgische Spoorwegen een rol speelden in de deportatie. Nadat België bezet raakte kregen de Duitsers het volledige spoorwegnet in handen. De werking van de Belgische Spoorwegen geraakte daarbij geheel vervlochten met die van de Duitse *Reichsbahn*. » Hij voegde eraan toe dat het toekomstige spoorwegmuseum van de NMBS zou bijdragen aan de herdenkingsplicht. *Train World* opende de deuren op 25 september 2015 en wijdt een deel van zijn permanente collectie aan de Tweede Wereldoorlog, waarbij zowel sabotagedaden als deportatietreinen aan bod komen, en een hiervoor gebruikte wagon wordt tentoongesteld.

In het licht van de nieuwe informatie die het historische onderzoek heeft opgeleverd over de rol van de toenmalige Belgische Spoorwegen in de organisatie van de deportatiekonvoeien, heeft de Groep de vraag onderzocht of de NMBS niet ook spijt zou moeten betuigen en haar excuses zou moeten aanbieden aan alle slachtoffers, hun families en dierbaren.

De status van de slachtoffers verbeteren

De Groep heeft kennis genomen van de maatregelen die de federale overheid heeft genomen met betrekking tot de erkenning van de trauma's en de status van de slachtoffers, de raciaal gedeporteerden, de politieke gevangenen en de dwangarbeiders. De slachtoffers van deportaties werden erkend en de verschillende statuten die zijn toegekend hebben recht gegeven op materiële schadevergoeding in verschillende vormen afhankelijk van het geval (rente, invaliditeitspensioen, terugbetaling van ziektekosten, gratis openbaar vervoer, enz.) De wetgeving is er, maar sommige situaties zijn nog voor verbetering vatbaar.

In de naoorlogse periode gaven het koninklijk besluit van 16 oktober 1954 tot coördinatie van de wetsbepalingen betreffende het statuut van de politieke gevangenen en hun rechthebbenden en de wet van 5 februari 1957 dragende het statuut van de buitenlanders politieke gevangenen en de wet van 7 juli 1953 houdende inrichting van het statuut der gedeporteerden tot verplichte tewerkstelling van de oorlog 1940-1945, erkenning en status aan politieke gevangenen, met inbegrip van de buitenlandse politieke gevangenen³⁷ en aan gedeporteerden voor verplichte tewerkstelling.

Voor de Joodse slachtoffers werd het statuut van ondergedoken kind vastgelegd bij koninklijk besluit van 19 april 1999 tot regeling van het statuut van het tijdens de Tweede Wereldoorlog ondergedoken Joodse kind. Even later bevatte de wet van 20 december 2001 betreffende de schadeloosstelling van de leden van de Joodse Gemeenschap van België voor hun goederen die werden geplunderd of achtergelaten tijdens de oorlog 1940-1945 (gewijzigd bij de wetten van 8 april 2003, 9 juli 2004 en 20 juli 2006) een onderdeel materiële schadevergoeding en een onderdeel morele schadevergoeding. Artikel 14, eerste lid, bepaalt dat het saldo van de bedragen die niet aan individuen zijn teruggegeven, moet worden overgemaakt aan een stichting, in casu de Stichting van het Jodendom van België.

De wet van 11 april 2003 (de zogenaamde wet-Flahaut) voorziet in nieuwe maatregelen ten gunste van oorlogsslachtoffers, in het bijzonder Joden en Roma (gedeporteerden, wezen ten gevolge van deportaties, ondergedoken volwassenen en kinderen). Zo versoepelt de wet de nationaliteitsvereisten door het statuut van oorlogsslachtoffer open te stellen voor slachtoffers die op 10 mei 1940 in België verbleven zonder op die datum de Belgische nationaliteit te bezitten, maar die ze wel na die datum hadden verworven en nog steeds bezaten op 1 januari 2003. Men kan wel betreuren dat de erkenning van de buitenlandse raciaal gedeporteerden zo lang op zich heeft laten wachten.

Ten slotte biedt de wet van 10 juli 2022 tot wijziging van de wet van 15 maart 1954 betreffende de herstelpensioenen voor de burgerlijke slachtoffers van de oorlog 1940-1945 en hun rechthebbenden een antwoord op het verzoek van verenigingen om niet

³⁷ Sinds de wet van 26 januari 1999 houdende nieuwe maatregelen ten voordele van de oorlogsslachtoffers moeten de leden van de Joodse gemeenschap die op 10 mei 1940 in België verbleven en de status van buitenlandse politieke gevangene willen genieten, niet langer bewijzen dat zij vaderlandslievende activiteiten hebben verricht.

alleen de aantasting van de fysieke, maar ook van de psychische integriteit in aanmerking te nemen.

Tussen 4 augustus 1942 en 31 juli 1944 vervoerde de NMBS 25.490 Joden (mannen, vrouwen, kinderen, ouderen) en 353 Roma in 28 konvooien onder onmenselijke omstandigheden, waarvan slechts 1.193 levend terugkeerden. Daarbij komen uiteraard nog de politieke vervolgd en de verplicht tewerkgestelden. De Groep is zich er terdege van bewust dat materieel herstel nooit de geleden schade of het lijden van slachtoffers en hun families volledig zal compenseren. Zij is echter van mening dat het noodzakelijk is om het statuut van de slachtoffers te verbeteren. Tijdens de hoorzittingen is vastgesteld dat er nog steeds problemen zijn met de erkenning van bepaalde slachtoffers, met name wat betreft de toekenning van herstelpensioenen aan burgerslachtoffers. Ook zouden sommige slachtoffers uit de Roma-gemeenschap schadeloosstellingen zijn misgelopen omdat ze slecht waren ingelicht. Zij zouden hun aanvragen rechtstreeks bij de federale regering moeten kunnen indienen. Daarnaast zou de regering ook initiatieven kunnen ondersteunen die gericht zijn op het verbeteren van het herstel van schade en leed.

Tot slot erkent de NMBS dat de toenmalige Belgische spoorwegen, in het kader van de politiek van het minste kwaad, een rol hebben gespeeld en een zekere verantwoordelijkheid dragen met betrekking tot de deportaties. De Groep neemt nota van de bereidheid en de voorgestelde initiatieven om bij te dragen tot de plicht om de slachtoffers te herdenken en te eren, zowel de weinige overlevenden, maar ook, en vooral, de velen die nooit zijn teruggekeerd uit de moordcentra.

IV. Aanbevelingen

De 30 aanbevelingen hangen samen met de vaststellingen en opmerkingen in punt III. Zij behandelen achtereenvolgens de drie onderdelen van het mandaat van de Groep, en bevatten ook een transversale aanbeveling.

WAARHEID

De Groep van Wijzen beveelt de volgende maatregelen aan om de historische waarheid kenbaar te maken en in het bijzonder om de politiek van het minste kwaad uit te leggen en ook de relevantie van die geschiedenis voor vandaag te duiden.

1. De NMBS wordt gevraagd om zo snel mogelijk de voorgestelde concrete acties uit te voeren (*supra* III, 2, 2.1), met de steun van experts en in overleg met andere organisaties.
2. De door CegeSoma, het *War Heritage Institute* (WHI), de Auschwitz Stichting, Kazerne Dossin, de *Conseil de Transmission de la Mémoire* (CTM), de *Coordination pédagogique de la Direction Citoyenneté, Mémoire et Démocratie* (CiMédé) en het Bijzonder Comité voor Herinneringseducatie (BCH) geformuleerde en aangenomen voorstellen moeten ook in aanmerking genomen en uitgevoerd worden (zie hierboven III, 2, 2.1).
3. Om versnippering van initiatieven te voorkomen en het delen van expertise en middelen aan te moedigen, moet er rond voorstellen en initiatieven meer samengewerkt worden door de verantwoordelijken en de betrokkenen op alle niveaus, d.w.z. de actoren vermeld onder 2., maar ook andere betrokkenen zoals de gespecialiseerde raad voor politiek-democratische opvoeding in de Duitstalige Gemeenschap (*Fachberatung politische-demokratische Bildung*), het Nationaal Gedenkteken Fort van Breendonk (WHI) en het Joods Museum van België, de studie- en documentatiecentra van de Franse Gemeenschap (*Les Territoires de la Mémoire*, de *Fondation Auschwitz* en het *Centre Communautaire Laïc Juif*) en, in voorkomend geval, met verenigingen zoals de Nationale Confederatie van de Politieke Gevangenen 40-45 en Rechthebbenden van België (NCPGR).

4. Prioriteit moet worden gegeven aan het verspreiden van de inhoud en conclusies van het historisch onderzoek van CegeSoma onder het publiek en bij degenen die tot taak hebben de geschiedenis van de Tweede Wereldoorlog kenbaar te maken.

5. Het WHI wordt gevraagd om de inhoud van de permanente tentoonstelling over de Tweede Wereldoorlog in het Koninklijk Legermuseum (Bordiauhal) te actualiseren en de zichtbaarheid van deze tentoonstelling te verbeteren, met name op de website³⁸.

6. De federale regering moet het deel van het besluit van de Ministerraad van 17 mei 2024 over het masterplan voor de opwaardering en de herinrichting van de Jubelparksite herzien, dat voorziet in de omvorming van de Bordiauhal tot een agora voor de viering van het tweehonderdjarig bestaan van de oprichting van België, wat zou leiden tot de sluiting van de tentoonstelling, wat een historische vergissing zou zijn.

7. De NMBS, het Rijksarchief en CegeSoma, de operationele directie van deze federale wetenschappelijke instelling, worden verzocht verder inspanningen te doen om de betreffende historische archieven en documentatie te beheren en toegankelijk te maken voor wetenschappers en het grote publiek, meer bepaald via elektronische toegang en door samen te werken met wetenschappelijke partners.

OVERDRACHT

Om de verspreiding en de communicatie voor het grote publiek en meer bepaald de jeugd, te versterken, beveelt de Groep van Wijzen de volgende maatregelen aan.

8. De NMBS en alle betrokken actoren moeten met de daartoe geschikte middelen, de historische realiteit die aan het licht is gekomen door het historisch onderzoek, bekendmaken bij het grote publiek, namelijk dat "de NMBS zich tussen collaboratie en verzet" bevond³⁹.

³⁸ <https://militarymuseum.be/nl/bordiau-hal>, geraadpleegd op 12.11.2024.

³⁹ N. Wouters, op. cit.

9. Op alle relevante plaatsen en in de meest nuttig geachte vormen (colloquia, conferenties, ateliers, hoorzittingen, artistieke expressie enz.) moet worden nagedacht over de uitwassen van een regime dat heeft geleid tot de deportatie van Joden, Roma, verplicht tewerkgestelden en mensen die om politieke redenen werden vervolgd, zoals verzetsstrijders, gijzelaars en politieke tegenstanders, met, in het geval van de mensen die vanwege hun ras vervolgd werden, de bedoeling om hen uit te roeien.

10. De overheid, de NMBS en alle betrokken actoren moeten meer inspanningen doen om moderne communicatiemiddelen te ontwikkelen die, 80 jaar na de feiten en nu de laatste getuigen overleden zijn, de overgang van een zogenoemde communicatieve herinnering naar een culturele herinnering mogelijk maken. In dat opzicht zijn herinneringsreizen belangrijk, maar ook audiovisuele middelen zoals films, podcasts, strips of andere communicatiemiddelen die getuigenissen kunnen weergeven en/of historische gebeurtenissen kunnen samenvatten. De ontwikkeling van interactieve websites kan virtuele bezoeken mogelijk maken.

11. In dat kader moet worden onderzocht of sociale netwerken kunnen worden aangewend in samenwerking met meer bepaald jongeren. Daarbij moet men ten volle beseffen dat dit gepaard kan gaan met moeilijkheden inzake regelgeving en begeleiding. Toch kan het gebruik van sociale netwerken geen vervanging zijn van een participatief bezoek aan een herinneringsplaats en een diepgaande dialoog onder begeleiding van gekwalificeerd personeel.

12. Wat het onderricht over de Shoah en de deportaties, de genocides en de wereld van de concentratiekampen en moordcentra betreft, moeten de betrokken overheden kwaliteitsvol pedagogisch materiaal ontwikkelen dat voor alle leerkrachten toegankelijk is wanneer dit opgenomen is in het leerplan (Franse Gemeenschap) of in het kaderplan (« Rahmenpläne ») (Duitstalige Gemeenschap).

13. Wanneer dat onderricht niet in het leerplan is opgenomen, dient dit aangemoedigd te worden in het kader van de ontwikkeling van de vaardigheden

van de leerlingen inzake burgerschap, mensenrechten, historisch bewustzijn en samen leren (Vlaamse Gemeenschap).

14. Om de cultuur van de herinnering te verankeren, dient ervoor gezorgd te worden dat deze in het politiek-democratisch onderricht in de ruime zin van het woord wordt opgenomen of opgenomen blijft.

15. Op alle niveaus van het beleid en het burgerschap moeten de bevoegde overheden steun en begeleiding aanbieden aan leerkrachten en opleiders, zodat ze kunnen omgaan met weerstand of het weigeren van de dialoog vanwege de moeilijke internationale context en het heersende klimaat van desinformatie en banalisering van onverdraagzaamheid.

16. Het WHI zou specifiek kunnen bijdragen aan dit pedagogisch aanbod via een rondreizende tentoonstelling in de drie landstalen, waarbij rekening wordt gehouden met de voorgaande aanbevelingen en door zijn steun uit te breiden naar activiteiten rond deportatiewagens die door de NMBS wordt aangeboden.

17. Naar aanleiding van de geplande tijdelijke tentoonstelling en het online plaatsen van de onderzoeksresultaten door CegeSoma op de site *Belgium WWII*⁴⁰, zou de NMBS een communicatiecampagne kunnen organiseren waarbij rekening wordt gehouden met de voorgaande aanbevelingen en waarbij de aanzienlijke openbare ruimte wordt gebruikt waarover de NMBS beschikt, meer bepaald de stations, net als de musea en door het WHI beheerde gedenkplaatsen.

Wat de belangrijkste lessen uit het historisch onderzoek betreft, beveelt de Groep van Wijzen de volgende maatregelen aan die bijdragen tot de opvoeding en de versterking van het burgerschap en die zich richten tot de openbare en de privésector.

18. Passende initiatieven voor het beoogde publiek moeten aantonen wat de gevolgen zijn van racistische, antisemitische of xenofobe uitwassen en het

⁴⁰ <https://www.belgiumwwii.be/>, geraadpleegd op 12.11.2024.

gevaar van politieke ideeën die de democratie en de rechtsstaat niet eerbiedigen.

19. Er moet meer steun komen voor projecten die aanzetten tot nadenken om de uitdagingen te begrijpen en de mogelijkheid om te reageren in vergelijkbare situaties, met als doel de grondrechten te eerbiedigen.

20. Als autonome onderneming sinds de wet van 21 maart 1991, wordt de NMBS verzocht de ondernemingscultuur die ze heeft ingevoerd te behouden en te ontwikkelen. Die cultuur kwam tot stand dankzij strikte beheersstructuren, ethische codes, besluitvormingsmechanismen, regels voor toezicht en interne en externe voorzieningen om schendingen van de integriteit aan te klagen.

21. De federale regering en alle overheidsdiensten, instellingen en overheidsbedrijven die overgeschakeld zijn op nieuwe regels inzake bestuur en ethiek, moeten erop toezien dat die nieuwe bestuurs- of ondernemingscultuur behouden blijft en zich verder ontwikkelt. Ze werpt immers een dam op tegen beslissingen die de grondrechten schenden. Het *Institut fédéral des droits humains*/Federaal Mensenrechten Instituut (IFDH-FIRM) dat werd opgericht bij de wet van 12 mei 2019 tot oprichting van een Federaal Instituut voor de bescherming en de bevordering van de rechten van de mens, zou daarbij een rol kunnen spelen.

22. De federale en de andere bevoegde overheden moeten onverwijld de nodige maatregelen treffen om ervoor te zorgen dat de historische casus van de rol van de NMBS in de deportaties -met inbegrip van de morele dilemma's waarmee de betrokkenen destijds werden geconfronteerd-, opgenomen wordt in de opleidingen voor managers, ambtenaren, magistraten, militairen en politieagenten over ethische en juridische vereisten en de inachtneming van de mensenrechten in de uitoefening van hun functie, ook in moeilijke periodes. Deze opleiding kan geïntegreerd worden in bestaande of nieuwe opleidingen over het deontologische kader, en meer specifiek over morele dilemma's.

23. De Interministeriële Commissie voor Humanitair Recht (ICHR) wordt verzocht om ervoor te zorgen dat het gekwalificeerd personeel dat de toepassing van de Verdragen van Genève en van de aanvullende protocollen (art. 6 van het

Aanvullend protocol van 8 juni 1977 betreffende de bescherming van de slachtoffers van internationale gewapende conflicten) moet faciliteren, deze opleiding kan volgen.

24. De casestudy « moreel dilemma NMBS » zou gezamenlijk kunnen worden voorbereid met CegeSoma en het WHI, in samenwerking met het BCH / Kazerne Dossin, *CiMéDé / Territoires de la Mémoire* en de Auschwitz-stichting, en met gespecialiseerd advies vanuit de vakgroep 'politiek en democratie' in de Duitstalige Gemeenschap (*Fachberatung politische-demokratische Bildung*).

25. Kritisch denken en morele verantwoordelijkheid moeten niet alleen gericht zijn op de elites, maar op alle zwijgende of onverschillige burgers die in het verleden vaak de ergste wandaden voor hun ogen hebben laten gebeuren. De Nationale Veiligheidsstrategie⁴¹ van 2021 verwijst duidelijk naar de noodzaak om de verworvenheden van de democratische staat en de democratische weerbaarheid in crisistijden te beschermen. Bij de noodzakelijke herziening van die tekst kunnen nieuwe relevante toevoegingen worden gedaan. De federale regering zou ook, in een andere context, initiatieven kunnen aanmoedigen zoals het « leertraject voetbal » van Kazerne Dossin om antisemitische, racistische, xenofobe of onverdraagzame haatspraak tegen te gaan⁴².

HERSTEL

De Groep van Wijzen plaatst de feiten terug in het historisch perspectief van de toepassing van de politiek van het minste kwaad en van de besluiten van het historisch onderzoek naar de collectieve verantwoordelijkheid en beveelt de volgende maatregelen aan.

26. Wat de erkenning van slachtoffers betreft, moet de NMBS niet alleen spijt betuigen maar zijn officiële excuses aanbieden voor de rol die de toenmalige Belgische Spoorwegen hebben gespeeld bij de organisatie van konvoien van deportatietreinen.

⁴¹ https://www.premier.be/sites/default/files/articles/NVS_Online_NL.pdf, geraadpleegd op 16.12.2024.

⁴² <https://kazernedossin.eu/aanbod-item/pro-league/>, geraadpleegd op 12.11.2024.

27. Wat de erkenning van de aangerichte trauma's en het herstel van de opgelopen materiële en morele schade betreft, dient de federale regering, zelfs meer dan 80 jaar na de feiten, de status van de slachtoffers te verbeteren, open te staan voor elke vraag om initiatieven ter bevordering van het herstellen van de schade en het leed te steunen, en nieuwe herdenkingsacties op te zetten.

28. Naast de financiering van de voorgestelde herdenkingsacties, zou de NMBS, die zich daartoe ook bereid verklaart, moeten bijdragen aan de organisatie van herdenkingsreizen, zoals de "Trein der 1000", aanvragen voor voorkeurstarieven overwegen voor bezoeken aan herinneringsplaatsen, in samenwerking met de betrokken organisaties, en, wat de Roma-gemeenschap betreft, de aanvragen onderzoeken tot terbeschikkingstelling van terreinen die de NMBS toebehoren.

29. De NMBS zou jaarlijks, hetzij op 19 april, de dag van de aanval op het 20e konvooi, hetzij op 4 augustus, de vertrekdatum van het eerste konvooi, een dag van herdenking moeten organiseren. Dit hoeft niet gepaard te gaan met een officiële ceremonie maar kan wel de gelegenheid zijn om op een eigen manier stil te staan bij de drama's van de deportaties (aankondigingen in de stations, een fantoomtrein die de grote steden zou aandoen, enz.) en om ook te wijzen op het belang van het verzet. In dit verband moet ook gedacht worden aan de renovatie van het Monument voor de spoorweglieden die tijdens de twee wereldoorlogen zijn gesneuveld, dat zich in het Centraal Station bevindt.

EEN TRANSVERSALE AANBEVELING

30. De Groep stelt met belangstelling vast dat er tal van uiteenlopende initiatieven bestaan, en doet daarom een transversale aanbeveling. Enerzijds is het noodzakelijk om te beschikken over een inventaris (*mapping*) van die diverse acties met het oog op een betere complementariteit en doelmatigheid. Anderzijds is het ook nodig een budget te voorzien om evaluaties van de uitgevoerde acties te organiseren en de impact van de verschillende programma's op de behaalde resultaten te meten.

V. Conclusies

Het mandaat was omvangrijk en de tijd was kort. De Groep van Wijzen heeft geprobeerd haar opdracht zo goed mogelijk te vervullen, en was zich bewust van de complexiteit van de vragen, maar ook van de urgentie van de antwoorden die moesten worden gegeven. Wat zijn de krachtlijnen van dit verslag? En wat hierna?

De krachtlijnen van het verslag

Na acht intense maanden met hoorzittingen en uitwisselingen, willen we uit dit alles drie krachtlijnen toelichten.

Ten eerste hebben de conclusies van het historisch onderzoek op basis van de archieven die nu zijn geopend en de getuigenissen die de Groep heeft gehoord, onbekende feiten aan het licht gebracht over de geschiedenis van de Belgische betrokkenheid bij de deportaties. Deze feiten moeten worden gedeeld met het publiek en met iedereen die tot taak heeft kennis te verspreiden en door te geven over de geschiedenis van de Tweede Wereldoorlog, een periode die ontzettend veel levens heeft ontwricht, beschadigd en vernietigd, en waarvan de gevolgen nog steeds voelbaar zijn.

Daarnaast heeft de Groep zich al snel gerealiseerd dat de vaststellingen/opmerkingen en aanbevelingen die werden geformuleerd, niet beperkt blijven tot de NMBS, maar dat ze ons verplichten de lessen uit de geschiedenis aan te wenden om het heden te begrijpen en na te denken over de toekomst. Zoals iedereen weet, worden de democratie en de rechtsstaat uitgehold in kleine, bijna onzichtbare stadia die banaal dreigen te worden en waaraan we uiteindelijk gewend raken als we niet aandachtig blijven. Het proces dat ertoe heeft geleid dat de NMBS heeft meegewerkt aan de deportaties is hiervan het perfecte voorbeeld.

Tot slot, als het gaat om de "politiek van het minste kwaad" en het omgaan met morele dilemma's, moet training in kritisch denken de waakzaamheid versterken.

En wat hierna?

Hoewel de meeste aanbevelingen tot de federale overheid zijn gericht, moeten de conclusies van het historisch onderzoek en de belangrijkste getrokken lessen ook de andere bestuursniveaus en de privésector aanspreken. Zij kunnen zich de aanbevelingen eigen maken en ook overwegen acties te ondernemen voor hun personeel.

De Groep van Wijzen zou willen dat de federale regering zich engageert om de aanbevelingen uit te voeren en dat ze dit engagement opneemt in het regeringsbeleid. Het zou moeten worden vermeld in de volgende Beleidsverklaring van de regering bij de cruciale uitdagingen van vandaag om de democratische waarden te behouden en alle vormen van antisemitisme, racisme, rassendiscriminatie, xenofobie en onverdraagzaamheid te bestrijden. De hiervoor bevoegde leden van de federale regering zouden specifieke engagementen kunnen opnemen in hun respectieve beleidsnota's.

De federale regering moet er ook over waken dat deze aanbevelingen op de agenda komen van de interfederale coördinatieorganen, zoals het Interfederale coördinatiemechanisme voor de bestrijding van antisemitisme, dat wordt aangestuurd door de Cel Gelijke Kansen van de Federale Overheidsdienst Justitie⁴³ of het Belgisch nationaal Roma contactpunt⁴⁴. Dit contactpunt verenigt de federale overheid en de deelstaten en werkt binnen de Programmatorische Federale Overheidsdienst Maatschappelijke Integratie. Er is ook een nationaal platform met alle betrokken partijen dat zich richt op de dialoog met de Roma-gemeenschap. De aanbevelingen zouden eveneens kunnen worden opgenomen in de federale maatregelen van het interfederale actieplan tegen racisme, dat nog in ontwikkeling is⁴⁵.

Tot slot stelt de Groep voor om een monitoringcomité op te richten dat kan toezien op de uitvoering van de aanbevelingen en van de impactmetingen van de op touw gezette acties.

⁴³ <https://leroy.belgium.be/nl/interfederaal-co%C3%B6rdinatiemechanisme-woordt-opgestart%C2%A0om-antisemitisme-effectiever-te-bestrijden> , geraadpleegd op 12.11.2024.

⁴⁴ <https://www.mi-is.be/nl/het-belgisch-nationaal-roma-contactpunt> , geraadpleegd op 12.11.2024.

⁴⁵ <https://equal.belgium.be/nl/introductie/actieplannen/actieplan-tegen-racisme>, geraadpleegd op 12.11.2024.

Lijst met acroniemen

BCH	Bijzonder Comité voor Herinneringseducatie (Vlaamse Gemeenschap)
CegeSoma	Studie- en Documentatiecentrum Oorlog en Hedendaagse Maatschappij
ICHR	Interministeriële Commissie voor humanitair recht
CiMÉDé	<i>Direction Citoyenneté, Mémoire et Démocratie (Fédération Wallonie-Bruxelles)</i>
NCPGR	Nationale Confederatie van Politieke Gevangenen 40-45 en Rechthebbenden van België
Commissie Buysse I	Studiecommissie betreffende het lot van de bezittingen van de leden van de Joodse Gemeenschap van België, geplunderd of achtergelaten tijdens de oorlog 1940-1945 (1997-2001)
Commission Buysse II	Commissie voor de schadeloosstelling van de leden van de Joodse Gemeenschap van België voor hun goederen die werden geplunderd of achtergelaten tijdens de oorlog 1940-1945 (2002-2007)
CTM	<i>Conseil de Transmission de la Mémoire (Fédération Wallonie-Bruxelles)</i>
NS	Nederlandse Spoorwegen
NMBS	Nationale Maatschappij der Belgische Spoorwegen
SNCF	Société nationale des chemins de fer français
WHI	<i>War Heritage Institute</i>

